

Röda Kvarn Bio

Ordenshuset i Orsa

En berättelse av Leif Borgert

BILD 1: RÖDA KVARN BIO

Förord

När jag började undersöka hur bion introducerades i Orsa kom jag på att det fanns ett par vittnen på nära håll som hade kunnat berätta. Min farfar Carl A. Pettersson, född 1876, begav sig från Svärdsjö till Orsa 1902 för att bosätta sig, starta snickeri och möbelaffär, men också för att engagera sig i nykterhetsrörelsens etablering i Orsa. Min far Eric Borgert (född Pettersson 1904) tog vid och blev så småningom en nyckelperson i båda dessa sfärer vid sidan av uppdrag som kommunpolitiker och bildningsivrare. Både farfar och pappa samlade på sig en rik erfarenhet av hur man etablerar och driver en biograf. De är för mig sinnebilden av den ideellt engagerade medborgaren. Ett allt mer sällsynt fenomen i dagens samhälle.

Med stor ödmjukhet inför alla pionjärer, som tidvis under svåra förhållanden bidragit till Orsas utveckling, försöker jag pussla ihop information från protokoll, privata noteringar och andra källor till en begriplig bild av hur bion startade och utvecklades i Orsa. Jag undrar hur det kom sig att nykterhetsrörelsen införlivade film och biograf i verksamheten. Samtidigt förebrår jag mig själv för att jag inte frågade mer när min pappa och farfar levde, och det problemet delar jag med andra historieintresserade. Bristen på förstahandsuppgifter.

Här är min berättelse. Ett särskilt tack till Åsa Jernudd och Lars Gillegård för skarpa och initierade kommentarer under resans gång.

Leif Borgert
Orsa, hösten 2019
leif.borgert@gmail.com
070-625 9970

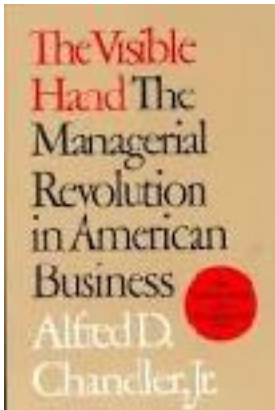

BILD 2: FARFAR

BILD 3: PAPPA

Omvandlingens tid

1800-talet var länge en vit fläck på min karta. På historielektionerna i skolan hann vi inte dit utan fastnade i Gustaf Wasas skidspår och i berättelserna om Lützen och Poltava. Kanske berodde det inte bara på lärarna. Vi, som var unga under 1950-talet, var nog inte så särskilt intresserade av att blicka bakåt. Vi gillade framtiden. Nazismen ville vi glömma, och det som utspelade sig dessförinnan kändes inte särskilt relevant. Nu har jag ändrat mig. När jag frågar mig varför IOGT i Orsa började visa film vid 1900-talets början visar det sig att svaret till stor del återfinns i 1800-talets utvecklingshistoria. Det var en omvandlingens tid på många sätt. Låt mig börja med det ekonomiska perspektivet.

Uttrycket ”Den osynliga handen” (The Invisible Hand) har i snart 250 år fått symbolisera en mycket spridd tankemodell om samhällets utveckling. Det myntades slutet av 1700-talet av den skotske filosofen Adam Smith som ett sätt att förklara hur den fria marknaden mellan köpare och säljare kan bidra till nationernas välbefinnande¹. Han fick oss att tro, att om var och en bara tänker på sig själv i affärer, så blir resultatet bra för alla, som om en ”osynlig hand” leder ekonomin i rätt riktning. En kontroversiell tanke, men fortfarande gångbar i vår del av världen.

Den amerikanske historieprofessorn Alfred Chandler presenterar i boken ”Den synliga handen”² (The Visible Hand) en annan bild av hur samhället utvecklades under 1800-talet. Hans iakttagelse är att näringslivet i början av seklet dominerades av småföretag, där ägarskap och ledning av verksamheten var sammanflätat. Det var bonden, eller skogsägaren, som med hjälp av sin familj, släkt och vänner drev ”företag”. Några anställda i dagens mening fanns praktiskt taget inte och definitivt inte anställda med chefsuppgifter.

I Sverige ändrades förutsättningarna för att starta och driva företag radikalt i och med införandet av aktiebolagslagen 1848. Grundidén med denna lag var att skilja på ägande och den direkta ledningen av verksamheten. Man kunde bli aktieägare utan att arbeta i företaget och man kunde ha ledande poster i företaget utan att äga aktier. Den tekniska utvecklingen, inte minst den som minskade avstånden mellan människor och stater (telefon, telegraf, järnväg, flyg etc.) var också starkt pådrivande. Den stora Atlantkabeln förenade Europa och USA efter många om och men. Den exponerades på världsutställningar, som lockade massor av besökare och gav blivande entreprenörer idéer till nya projekt.

När seklet närmade sig sitt slut såg man resultatet. Då dominerades ekonomin av stora bolag med en hierarki av anställda chefer, utan eller med minimalt ägarintresse i företaget. Dessutom hade en ny samhällsklass - arbetare - uppstått med villkor, som idag knappast skulle överleva den första förhandlingsrundan. Per Anders Fogelströms romanserie om Stockholm under sent 1800-tal ger

¹ Smith, Adam (1776) *Wealth of Nations*. London.

² Chandler, Jr., Alfred D. (1977) *The Visible Hand - The Managerial Revolution in American Business*. Cambridge/London: The Belknap Press of Harvard University Press.

en bild av de miserabla förhållanden, som rådde bland människor för vilka storstaden var hoppet om en bättre framtid.

Under det sena 1800-talet skedde en genomgripande demokratisering av samhället med stöd av lagar (folkskola, kommun, rösträtt, riksdag etc), men också på annat sätt av människor, enskilt och i samverkan. Ett viktigt och delvis bortglömt inslag var människors ideella engagemang i arbetarrörelse, frikyrkor och nykterhetssällskap. Jag ska i det följande undersöka hur en av dessa föreningar - Godtemplarorden - kom till Orsa vid sekelskiftet och bland annat bestämde sig för att driva biografverksamhet.

BILD 4: BONDÅKERN - CENTRUM FÖR NYKTERHET I ORSA

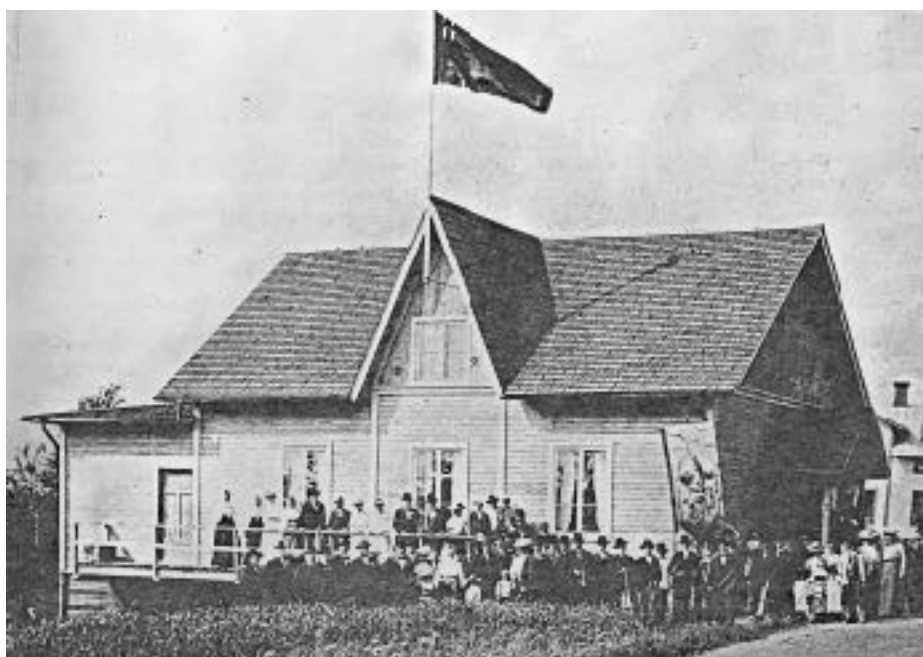

BILD 5: ORDENSHUSET 1905

Nykterhetsrörelsen i Orsa

Det svenska samhället präglades vid 1800-talets slut av motstridiga tendenser. Tekniska innovationer drev utvecklingen framåt. Vinnare blev de orter dit järnvägen nådde. Där avverkade man skog och etablerade industrier. Dit flyttade man för att bo, arbeta och driva handel. Det fanns också en baksida. Missväxt och urbanisering kunde leda till svält och fattigdom. Några lämnade hembygden för att pröva lyckan på andra sidan Atlanten. Andra stannade kvar och löpte risken att fastna i arbetslöshet och missbruk. Då grep samhället in, med lagstiftning och ideella insatser, för att ge människor framtidshopp. Orsa i norra Dalarna är ett illustrativt exempel på detta.

Redan i början av 1800-talet började man i Sverige diskutera brännvinsbrukets oroväckande omfattning. Svenska nykterhetssällskapet bildades 1835 med lokala föreningar på olika ställen, bland annat i Orsa. En nyckelperson var vice pastor E. Wallén. Det var emellertid svårt att vinna gehör för idéerna, vilket framgår i en rapport från föreningen 1846: "Det har gått kräftgången" var den dystra sammanfattningen.

Efter en tid samlades dock krafterna igen. Inflyttade och lokala eldsjälar tog 1883 ett initiativ, som tyvärr inte heller mötte ett helhjärtat stöd. I mötesnoteringar anfördes följande³: "Ingen fanns som delade broder Hedins⁴ förslag. Tvärtom lät de församlade förstå att de ansåg föreningsbildande och nykterhetsarbete bra onödigt, eftersom man hade exempel på att vissa namngivna personer som använt spritdrycker varit friska och uppnått rätt hög ålder."

Det gick inte den gången, men Hedin och hans kollegor gav sig inte och den 6 juli 1884 bildades logen 922 i Orsa i all hemlighet i en packbod, tillhörig Orsa handelsaktiebolag. Ledamöterna i logens styrelse, allmänt respekterade män i socknen, var till en början fullt sysselsatta med att rekrytera nya medlemmar, ålägga dem löfte om att avhålla sig från öl och brännvin och därefter se till att löftena hölls. Det var inte alltid så lätt, krävde pedagogisk skicklighet, en fast hand och uthållighet. Det berättas om en blivande medlem, som begärde uppskov med inträde i logen till efter nyår, eftersom han beställt en kage brännvin till jul.

Godtemplarnas agitation och beteenderegler gillades inte av de Orsabor, som värnade friheten att ta sig en sup när arbetsdagen var slut. Snart insåg pionjärerna att vägen till avhållsamhet inte bara gick via krav och straff, utan också med bildning och kultur som lockande alternativ. Det ledde till att logen tidigt startade studieverksamhet och biblioteks-rörelse. Man erbjöd föreläsningar, sång, musik, teater och folkdans, boklån, studier och andra gemensamma aktiviteter, som engagerade både gammal och ung. År 1919 utnämndes min far till föreståndare för Logens bibliotek. Det var ett ansvarsfullt uppdrag för en 15-åring. Logens styrelse sände honom till Borås, Sveriges Biblioteks-Mecka, för att lära sig innebörden av "accessionskatalog" och andra fackuttryck. Biblioteket blev ett viktigt besöksmål för läshungliga Orsabor och var det största av de föreningsdrivna folkbiblioteken i Dalarna fram till 1960-talet. Då slogs det samman med Orsa sockenbibliotek och förde 6000 band till det gemensamma biblioteket i kommunen.

³ *Godtemplarorden i Dalarna - något om logernas och distriktslogens arbete under de trettio åren. Utgiven av Distriktsrådet. Falun: 1914.*

⁴ Målarmästare Anders Hedin var en av pionjärerna tillsammans med Anders Frelin, Hassis A. Larsson, Jemt Erik Jonsson, Carl A. Pettersson, Olof Ohlsén m fl, flertalet med yrkesverksamhet inom den allt växande handelsnäringen i centrala Orsa.

Få känner till är att logen tidigt engagerade sig i allmänna samhällsfrågor. I ordenshusets arkiv finner jag texter med anknytning till kampanjen för kvinnlig rösträtt i Sverige. I föreläsningar och studiecirkel vässades argumenten för denna jämlikhetsfråga. Reformen trädde i kraft 1919 och genomfördes första gången vid riksdagsvalet 1921. Inte en dag för tidigt.

Under logens första 15 år förde man en ambulerande tillvaro i jakt på fast samlingslokal, men i slutet av 1899 kunde man äntligen flytta in i ett nytt ordenshus, byggt i egen regi av nybildade Orsa Godtemplares Byggnadsförening (OGB). Nu förväntade man sig att driva sin verksamhet i lugn och ro, men oväntade händelser satte käppar i hjulet. På våren 1905 drabbades ordenshuset av en omfattande brand, något som emellertid inte fick logens medlemmar att tappa modets:

BILD 6: ORDENSHUSET BRINNER!

”Logen ägde offervilliga medlemmar, som ekonomiskt möjliggjorde att ett nytt ordenshus, större och tidsenligare än det brunna, uppfördes å samma tomt. Orsa godtemplares nya ordenshus, som är av trä, innehåller en stor, ljus och trevlig samlingsal med 380 sittplatser, avklädningsrum, salar, kök och en mindre sal, där logemötena vanligen hållas. Övre våningen innehåller bostad för vaktmästare.”

Beskrivningen fortsätter: ”Byggnadsföreningens huvudsakliga inkomstkälla är f.n. biografen, som varje söndagsafton har föreläsningar i lokalen. En och annan gång upplätes lokalen även för teater. Dans har aldrig tillåtits. Styrelsen har vid husets uppförande mera tagit hänsyn till dess lämplighet som samlingsplats för den stora allmänheten än som ett hem för logen. ... Inga nämnvärda stridigheter eller yttre svårigheter ha efter nuvarande lokalens erhållande stört logens arbete. Allt har gått lugnt och fridfullt - kanske för mycket fridfullt på senaste tiden att döma av den avmattning i godtemplarintresset som inträffat.”

Skildringen av läget i Orsa är daterad 1914, alltså åtta år efter ombyggnaden av ordenshuset. Den andas stagnation. Antalet medlemmar är 87. Ungdomslogen uppges föra en tynande tillvaro och studiecirkeln har tagit en tids vila i avvaktan på ny ledare.

⁵ *Godtemplarorden i Dalarna 1883-1913.*

Hur kom det sig att man byggde ett så stort ordenshus? Såvitt jag vet hade logen aldrig tidigare (och inte senare) haft behov av nära 400 sittplatser för sina möten. Var det kanske så, att man såg framför sig ett kulturhus för hela kommunens behov? Något sådant fanns inte på den tiden. Folkets Park Skeer, arbetarrörelsens nöjes- och kulturmetropol, in- och utomhusarena för musik, dans och teater, kom senare att bli en konkurrent till delar av Ordenshusets programverksamhet.

Åter till seklets början. Utan tvivel gav det nya ordenshuset möjligheter till breddad verksamhet, inte minst med offentliga evenemang. IOGT:s ledning bestämde sig då för att ta hjälp av en teknisk och medial innovation med nyhetens behag. Den rörliga bilden. Filmen.

BILD 7: ORDENSHUSETS STORA SAL

(Möte med Logen 922 i Orsa. Farfar Carl till höger om mötesledaren. Pianisten är beredd!)

BILD 8: ANDELSBREV I ORSA GODTEMPLARES BYGGNADSFÖRENING

Filmens barndom

Film visades för första gången för betalande publik den 28 december 1895. Platsen var Grand Café i Paris, där bröderna Auguste och Louis Lumière lanserade sin kombinerade filmkamera och projektor - "Le Cinématographe". Redan året därpå visade dansken Harald Limkilde rörliga bilder på industri- och slöjdställningen i Malmö. Grunden till den svenska filmens historia var lagd. Ryktet spreds, men något saknades för att allmänheten skulle kunna ta del av den spännande uppfinningen. Lämpliga lokaler.

Vi är vana att se film på bio. Under 1950-talet fanns det 2 500 biografrafer i Sverige, idag ca 700. Många av dessa är specialbyggda med genomtänkt arkitektur och smakfull inredning för att locka besökare. Vid seklets början var inte biografrafer särskilda lokaler. I stället öppnade ideella föreningar sina lokaler för filmvisning. Inte minst nykterhets- och arbetarrörelsen såg filmen som ett intressant och lönsamt komplement

till annan verksamhet även om de kanske inte visste inte så mycket om hur en biograf fungerar i praktiken. Så uppstod en ny kategori av företagare: *ambulerande filmvisare*. De reste runt med egna projektorer och tillbehör och med filmkopior, som var basen i deras program. De var inte alltid så väl sedda dit de kom. "Distributionen var arrangerad efter samma principer som gällde för resande teatersällskap och turnerande cirkusar" skriver Leif Furhammar i sin exposé över svensk filmhistoria⁶ och fortsätter: "Föreställningarna bestod vid den här tiden av flera korta filmsekvenser, till en början bara någon eller några minuter långa. Små komiska stycken och dramatiska dokumentärer från jättebränder, naturkatastrofer och exotiska platser."⁷

Åsa Jernudd har studerat filmvisarnas ankomst till Örebro vid 1900-talets början.⁸ Som exempel på större resandetrupper nämner hon Pariser-Biograf-Teatern, som erbjöd "Stora Föreställningar" (två timmar) med blandat innehåll (film, musik, humor) och garanterat "levande bilder i naturlig storlek, utan nämnvärd darrning". Min vän biografmaskinisten ler igenkännande när han läser detta. Tydligt var darrning i bilden ett känt fenomen i filmens barndom. Nyckelpersoner i sällskapet var direktör Paul Melin, kapellmästare Protus Åslund samt ingenjören Martin Weejs. Den sistnämnde ska vi snart bekanta oss närmare med.

Rune Waldecraz noterat att den första kinematografvisningen i Mora ägde rum den 5 november 1898. Platsen var Betelkapellet och i centrum stod resepredikanten och föreläsaren A. Blom. Han hade tagit med sig några filmer från USA, bl.a. "Ankommande järnvägståg" och i annonsen lovar han succé: "Den som icke är belåten med sin afton, får sin avgift tillbaka."⁹ Lokaltidningen meddelade att man inte funnit någon missnöjd besökare i kapellet.

⁶ Furhammar, Leif (1991) *Filmen i Sverige - en historia i tio kapitel*. Helsingborg: Förlags AB Wiken.

⁷ Furberg, Kjell (2000) *Svenska biografrafer*. Stockholm: Prisma.

⁸ Jernudd, Åsa (2008) Före biografens tid: kringresande filmföreläsares program 1904-1907. I Hedling, Erik och Jönsson, Mats, *Välfärdsbilder: svensk film utanför biografen*, sid 31-48. Stockholm: Statens ljud- och bildarkiv.

⁹ Biografägaren nr 4-5, 1955.

Logen som biografvärd...

År 1901 drabbades Orsa av en brand, som ödelade stora delar av den centrala bebyggelsen. Återuppbyggnaden ledde till att Orsa blev ett modernt stationssamhälle, som lockade människor att flytta dit och verka i skogen, vid järnvägen eller för att etablera ett samhälle med handel och annan service till en växande befolkning. Nybyggnadskulturen gav nykterhetsrörelsen nya utmaningar, och inspirerade Logen i Orsa att kämpa för sin sak trots motgångar av olika slag.

Efter återuppbyggnaden av ordenshuset fortsatte verksamheten och fick nya inslag. År 1906 blev logen i Orsa för första gången värd för en filmvisning.

Stockholms-Biografen Lefvande bilder Tournén 1906-07 är rubriken i ett programblad tryckt i Orsa¹⁰. Biografens turné presenteras på följande sätt:

”Till den ärade allmänheten!

Stockholms-Biografen som nu börjar sina uppvisningar härstädes af såkallade lefvande bilder, är den största och mest fulländade af Biografapparater, som för närvarande resa i svenska landsorten. Maskinen från Pathé Frères i Paris, modell 1905.

Stockholms-Biografen som visar nytt och intressant program vid hvarje föreställning, äger bilder för över 10.000 kronor.

Stockholms-Biografen har af såväl tidningspressen som allmänheten överallt blivit erkänd som den bästa resande Biograf, och tillåter jag mig att hänvisa den ärade publiken uppmärksamhet på nedanstående tidningsurklipp. Högaktningsfullt H. Nilsson.”

Därefter följer tidningsurklipp med recensioner från biografens tidigare evenemang. Så här skriver reportern från Södra Dalarnes Tidning:

”Stockholmsbiografen hade till föreställningen i tisdags afton lyckats samla i det närmaste fullt hus. Biografen i fråga hade ju också föregåtts av ryktet att prestera avsevärt bättre saker än vanliga i landsorten kringförda apparater af liknande slag. Det är ej heller mer än rättvist att konstatera, att Stockholmsbiografen visade sig motsvara sitt rykte. De dallringar och blinkningar, som göra det till en fullständig ögonpina att följa med bilderna vid en del kinematografföreställningar, hade där inskränkts till ett minimum, till avgjord fördel för njutningen af det hela. Själva bilderna voro även synnerligen njutbara. Främst sätta vi i detta afseende den bildserie, som betecknades med namnet ”en järnvägsresa genom Schweiz” och som genom sin levande naturtrohet starkt fångslade intresset. Samtliga nummer på programmet belönades med applåder.”

Biografägaren presenterar sitt evenemang genom att först framhålla den tekniska utrustningen och sedan skryta över sig själv. Vad han tänker visa får vi inte veta i förväg. Det kanske inte är det viktigaste. Han tillämpar en marknadsföringsstrategi som har vissa likheter med hur nutida influencers presenterar sig, dvs att framhäva ”jag”.

¹⁰ filmarkivforskning.se Stockholm: Kungliga Biblioteket. Programbladet är tryckt på Orsa Accidenstryckeri 1906. Därav min slutsats att Orsa ingick i Stockholms-biografens turné.

Min far Eric, föreståndare för biografen Röda Kvarn från 1933 och framåt, kommenterar i en tillbakablick år 1975 den första tiden så här:¹¹

”Stora salens flitigaste hyresgäst blev biografen. För varje år som gick utökades biografpremiären. Det blev föreställningar varje vecka och omsider föreställningar på flera veckodagar. Lokalen blev så flitigt använd för biograf att det kom att menligt inverka på logearbetet. I köket strax intill lilla salen, som låg vägg i vägg med stora salen - endast en dörr skiljde lokalerna åt - fanns biografens elektriska omformare. Den störde logens möten, när biograf pågick samtidigt. Att hålla logemöte när filmer av livligare slag visades gick inte alls. Skratt och rop trängde genom den stängda dörren. Man fick ständiga klagomål över förhållandena. Biografdirektören hade emellertid goda år.”

Hur kommer det sig att filmen fick ta ett så stort utrymme i IOGT:s verksamhet? Möjligen var orsaken att renoveringen av huset efter branden innebar påfrestningar på föreningens ekonomi. Dessutom höjdes premierna för brandförsäkring med hänvisning till bions ökade beroende av elektricitet och att hantering av film var brandfarligt. Försäkringsbolagets riskbedömning påverkades också av att Ordenshuset låg nära Orsa Yllefabrik och av minnen från den stora branden i Orsa några år tidigare.

Man försökte förbättra ekonomin genom att hyra ut lokaler till olika artister: teatersällskap, musikkapell och trollkonstnärer m fl. Kommunen hyrde stora salen och skolrådet i kommunen den lilla salen. Logen anordnade basarer med riklig avkastning. Även små inkomster var välkomna, I en årsberättelse från den här tiden kan man läsa att ”såld höskörd” inbringade 20 kronor.

Det var ändå bion, som skulle bli den dominerande intäktskällan i Ordenshuset. Under åren 1907-16 var den årliga hyresinkomsten för filmvisningar ca 2 000 kr (ca 100 000 kr i dagens penningvärde), men under krisåren 1917-21 ökade den till fyra gånger så mycket och blev självklart ett viktigt tillskott till föreningens ekonomi.

Borgerts kommentar att biografdirektören hade goda år är intressant. Det antyder att det fanns någon utanför logen, som tjänade på att filmvisning infördes. Närmare bestämt en hyresgäst vid namn Martin Weejs. Han presenteras så här i en översikt över biografmän under tidigt 1900-tal¹²:

¹¹ Borgert, Eric (1975) *Kompendium fastighetsförvaltning*. IOGT Orsa.

¹² *Sveriges film och biografmän* (1920) Sveriges Biografägareförbund.

”Weejs, Martin Erik Emanuel, direktör, Mora. Född i Ringarum, Östergötlands län, den 4 mars 1884. Började inom mekaniska branschen. Sedan 1903 verksam inom biografbranschen, först som ambulerande filmvisare, därefter egen biografägare”¹³.

Med början år 1907 visades film på regelbundna tider i Ordenshuset av nämnde direktör Weejs¹⁴. Jag föreställer mig honom som en uppfinnare och entreprenör. Mer företagare än cineast. Någon gång vid sekelskiftet bosätter han sig i Mora och nämns som en i kretsen runt Pariser-Biografen, troligen vid den tid då logen i Orsa började anlita honom. Därefter uppträder han som delägare i AB Tip-Top-Biograferna, ett företag med säte i Eskilstuna och innehavare av ett antal biografier med samma namn. Det är främst i detta skede som han kommer att sluta fleråriga avtal om visning av film på Ordenshuset i Orsa under namnet ”Röda Kvarn”¹⁵. Nu titulerar han sig ”biografdirektör”.

Weejs’ namn dyker upp i OGB:s styrelseprotokoll för första gången i mars 1913. Han vill att man ska sätta upp mörka gardiner i stora salen för att han ska kunna visa film. Möbelhandlare Pettersson åtar sig detta mot en ringa penning. Kort därefter föreslår han en utbyggnad av läktaren med flera sittplatser. Weejs säger sig vara villig att bekosta detta mot att han inte behöver betala hyra för läktarplatserna. Vem som vann på affären är oklart, men det blev inledningen till en allt fastare, längre och så småningom mer komplicerad affärsrelation mellan OGB och Weejs. År 1918 tecknas ett avtal, där Weejs för AB Tip-Top-Biografernas räkning hyr stora salen två kvällar i veckan. Nästkommande år ett femårigt avtal med liknande innebörd. Så kommer den första motgången. Innan avtalstiden runnit ut nås OGB av beskedet att AB Tip-Top-Biograferna försatts i konkurs. En brevväxling uppstår under hösten 1922 mellan OGB och konkursförvaltaren. OGB nödgas köpa vissa biografinventarier, som Weejs använt i samband med visningarna.

Relationen mellan parterna sätts på prov och snart hopar sig orosmolnen. OGB:s styrelse försöker upprätthålla samarbetet och går med på ett avtal, som är gynnsammare för Weejs. Det räddar verksamheten under en tid, men den ska snart utsättas för nya påfrestningar.

BILD 9: DIREKTÖR WEEJS

¹³ Weejs anger senare att han är ”innehavare av biografier i Mora och Orsa m. fl. platser”. Det synes märkligt att man kan kalla sig innehavare av en biograf utan att äga biografen, dvs lokalen.

¹⁴ Borgert (1975) *Fastighetsförvaltning*.

¹⁵ Ett vanligt biografnamn baserat på en översättning från det franska ”Moulin Rouge”, nöjespalatset i Paris.

... och biografägare

Under hösten 1930 annonserar biografdirektör Weejs att han startat en fabrik för tillverkning av ljudfilmsapparater i Mora. Ljudfilmen är det nya tekniksprånget inom branschen. Nu erbjuder han sina uppfinningar och arrangemang för sådana visningar. Det verkar lovande men varar inte länge. Carl A. Pettersson, styrelseledamot i OGB, får ett telefonsamtal som ska bli början till slutet för samarbetet mellan OGB och Weejs. I Petterssons personliga anteckningar får vi en bild av vad som hänt:

”År 1930-31 hade Weejs affärer blivit dåliga. Filmbolagen hade de senare åren övergått till att lämna film mot procent på intäkter varvid filmhyran i hans tycke blivit allt för hög. Han hade därför fått anmodan från någon representant för filmbyrå att han vid rapportering kunde uppge ett något lägre besöksantal än det verkliga. Vid den undersökning filmbolaget hade verkställt hade de fått ett underskott som uppgick till ca 29 000. Detta hade han fått lämna revers på och skulle amorteras med 50 kr i veckan. Jag fattade att han blivit så gott som helt avstängd från film och nu var hans förhållanden föremål för undersökning av kriminalen.”

Så händer allt på en gång. Weejs meddelar att han inte kan driva biografen längre eftersom han inte kan få filmer från filmbolagen. OGB:s styrelse beslutar att ta över ansvaret för biografen och driva den under samma namn som tidigare: ”Röda Kvarn”. Till föreståndare för biografen utses Eric Borgert med Carl A. Pettersson som vikarie. Så här speglas händelsen i media¹⁶:

”Innehavaren av Röda Kvarns biograf i Mora och Orsa, dir. Martin Weejs, befinner sig sedan ett par veckor tillbaka i öppen konflikt med filmfirmorna, som äro anslutna till filmuthyrarföreningen, och tvistigheterna, som gälla redovisning för tidigare förhyrda filmer, har lett till att hr Weejs avstängts från film. Saken har t.o.m. av filmuthyrarföreningen anmälts till kriminalpolisen och f.n. pågår en utredning om det ekonomiska mellanhavandet mellan parterna och tvisten bringas till januaritinget inför häradsrätten i Mora. Den närmaste konsekvensen blir att hr Weejs upphör med biografverksamheten. I Orsa kommer biografen att övertagas av godtemplarlogens byggnadsförening.”

Hur kunde det bli så här? Hur kommer det sig att Godtemplarna i Orsa under ett par decennier gav sådant utrymme åt en person, som senare visar sig bli anklagad för oegentligheter? Var hyresvärdarna naiva? Kanske, men jag är inte så säker på att det är hela förklaringen. I OGB:s styrelse satt män, som själva drev affärsverksamhet och som rimligtvis hade erfarenhet av att granska och bedöma andras erbjudanden om varor och tjänster. Som jag förstår av protokoll och andra handlingar var man också mycket noga med att inkomster och utgifter skulle hanteras och dokumenteras på rätt sätt. Möjligen kan det i stället vara så, att det nya filmmediet i sig hade stor dragningskraft. Jag tror inte att logens ledande personer var särskilt insatta i eller intresserade av filmens värld, men kanske blev man bländad av filmen och biografen som en symbol för teknisk utveckling - och självklart som en intäktskälla.

Man kan också fråga sig om de arbetsmetoder Weejs' tillämpade enbart var hans egna eller om de ingick i en affärskultur, som rådde i de ambulerande filmvisarnas kretsar. Kanske var det en spegel

¹⁶ ”Biografägare i konflikt med filmbolag” *Falu-kuriren* 1933-11-30.

av filmbranschen i stort, där filmuthyrare syntes ha en stor makt över villkor, som visare och biografägare uppfattade som orimliga eller oetiska och som uppmuntrade till motstrategier.

En perfekt ljudinstallation
är en oundgänglig nödvändighet på varje plats!

PRISAST KR. 1.300:=-

Inte en av följande och bästa ljudläggning för film- och gramofon-utrustning. Utgående av 1000 kr. i utrustning av bästa kvalitet. Innehåller: 1. 1 st. ljudläggare och 1 st. ljudläggare för gramofon. 2. 1 st. ljudläggare för gramofon. 3. 1 st. ljudläggare för gramofon.

För biografier upp till 200-2500 platser.

Att ha ljudläggning är ett måste för varje biograf och gramofon. Detta är en nödvändig utrustning för alla biografier och gramofon-utrustning. Utgående av 1000 kr. i utrustning av bästa kvalitet. Innehåller: 1. 1 st. ljudläggare och 1 st. ljudläggare för gramofon. 2. 1 st. ljudläggare för gramofon. 3. 1 st. ljudläggare för gramofon.

STENENS BEHÅLLNINGSVÄRME
Själva apparaten har:

A.-B. EUROPA FILM
S:t Eriksgatan 10, Mölndal

Krasch för Röda Kvarn i Mora och Orsa.

Filmbolagen i konflikt med biografägaren.

Innehavaren av Röda Kvarns biografier i Mora och Orsa, dir. Martin Weejs, befinner sig sedan ett par veckor tillbaka i öppen konflikt med filmfirmorna, som äro anslutna till filmuthyrarföreningen, och tvistigheterna, som gälla redovisning för tidigare förhyrda filmer, ha lett till att hr Weejs avstängts från film. Saken har t. o. m. av filmuthyrarföreningen anmälts till kriminalpolisen och f. n. pågår en utredning om det ekonomiska mellaahavandet mellan parterna och tvisten bringas till jannaritetet inför häradsrätten i Mora.

Den närmaste konsekvensen blir att hr Weejs upphör med biografverksamheten. I Orsa kommer biografen att övertagas av godtemplarlogens på platsen byggnadsförening. Vilket öde, som väntar Morabiografen, får framtiden utvisa.

Biografornas övergång till ljudfilm är möjlig
ingen hög investering eller betydande stannad utrustning

Weejs ljudfilmsapparater

anpassade till alla sorts högsta krav!
Se och hör sam jämfört!

Det är de modernaste maskinerna, ljudkänsliga och högsta, som på ett enkelt sätt ger utgången.
Nu är installationen dess möjliggjord för Pohl-apparater!
Kvarnens utrustningar från 1,500 till 3,000 kronor.
Förändring av utrustning!
Demonstrationer i Stockholm & A.-B. Europa-film, Drottninggatan 10, samt i Mora Röda Kvarn.

WEEJS
M O F O
Tel. 338

Åter till Eric Borgerts reflektioner:¹⁷

”Genom de svårigheter Weejs 1933 råkade i yppades en möjlighet att överta biografverksamheten. Det visade sig vara fördelaktigt. Publikfrekvensen ökade och steg med varje år fram till 1943. Inkomsterna från biografen räddade föreningen från den stora skuldsättningen på 1920-talet. Biografens standard höjdes. Fåtöljer började inköpas 1937. Ny ljudanläggning 1938. Vestibul, foajé, läktare och entré byggdes om och fick ett modernt och flott utseende. Maskinrummet försågs med dubbelmaskineri. Moderniseringen kostade ca 35 000 kr.”

¹⁷ Kompendium ”Fastighetsförvaltning” (1975)

Ljudfilmens entré i början av 1930-talet förändrade biografvärlden. De ambulerande filmvisarnas era var över. Nu såg man film på bio, dvs i lokaler anpassade för ändamålet. I Orsa fick man anledning att lära sig från grunden vad som krävs för att etablera och driva biograf, allt från teknik, utrustning och inventarier till filmhyrning, marknadsföring och ekonomi.

Den nya epoken med OGB som biografägare inleddes med visning av filmen *"Ett drama i natten"*. I huvudrollerna sågs världsstjärnorna Joan Crawford och Clark Gable. Annonsen i Mora Tidning förkunnade: "Filmen har lovord i pressen." Det räckte för att locka en stor publik.

Historien om en flygel

Furhammar beskriver, möjligen lite karikatymässigt, att det vid de tidiga filmvisningarna ”spelades upp en vimlande mixtur av små filmer, naturbilder, fragmentariska verklighetsreportage om kungligheter och sportevenemang, militärövningar ... komiska sketcher ... och *en pianist eller ett litet musikkapell*, som framförde en ouvertyr, ackompanjerade förloppet och underhöll i pauserna mellan filmbytena.”¹⁸

Musiken var alltså en integrerad del i filmvisarens program. Musik, sång och teater var från början ett viktigt inslag också vid Orsa-logens möten. Efter att ha rådfrågat medlemmarna beslutade OGB:s styrelse år 1900 att hyra ett pianino (ett litet piano) och placerade detta i stora salen. Man fick inte spela hur som helst, vilket framgår av ett styrelseprotokoll: ”På förekommen anledning beslöt styrelsen uttala att den på inga villkor tillåter dans i föreningens lokaler.”

År 1921 erbjöds byggnadsföreningen att köpa en flygel, installerad i Ordenshuset med anledning av en konsert med en turkisk pianist. Priset var 3 300 kr (i dag ca 75 000 kr), vilket ledde till en längre diskussion om finansieringen.

Direktör Lindeberg, organist, komminister Axel Hambraeus och fru Anna Estberg hade visat sig villiga att medverka i några välgörenhetskonsalter, där behållningen skulle gå till flygelköpet. Tillverkaren ombesörjde att flygeln ställdes in i stora salen på prov medan köpet diskuterades.

När det närmade sig ett beslut drog sig komministern ur och ansåg att byggnadsföreningen borde ta den ekonomiska risken för en sådan affär. Han hade för sin del minsann annat för sig än att spela gratis för logen. Uppenbarligen kände sig komministern som en av giriga affärsmän sårad konstnär, medan logens företrädare ansåg sig göra en god gärning genom att verka för att ett högkvalitativt instrument skulle finnas på plats i Ordenshuset. Till slut kom man överens och affären kunde slutföras. Styrelseveteranen Anders Frelin fick uppdraget att handha nyckeln till flygeln, som inte fick brukas vid biografvisning utan endast vid konserter och då av fullt kunniga pianister ”enligt Frelins beprövande”. Beslutet ledde till att flygeln sällan kom att användas och att byggnadsföreningen senare såg sig nödgad att inhandla ett piano och uppmuntra att man i stället skulle spela på detta.

Mer än trettio år senare noterar OGB:s styrelse att flygeln, som varit placerad i stora salen, hade blivit ”åtskilligt ramponerad.” Man försökte med ringa framgång att reparera instrumentet och lät det stå kvar i källaren. Av denna historia kan man lära sig att det ibland är bättre att vara pragmatisk än principiell. Vad var det de gamle sa: ”Snålheten bedrar visheten”.

Det gläder mig att min mamma Randi, inflyttad från Oslo, ibland sågs underhålla med pianospel vid filmvisning och andra evenemang. Kanske på temat ”Grieg möter Chaplin?” Om hon spelade pianino, piano eller flygel förtäljer inte historien.

¹⁸ Furhammar, Leif (1991) *Filmen i Sverige - en historia i tio kapitel*. Helsingborg: Förlags AB Wiken. s 21.

Att driva biograf

Utvecklingen av Bio Röda Kvarn under senare år är värt en särskild berättelse, som bara ska antydast här. Det är intressant att notera med vilken energi, noggrannhet och idérikedom OGB tog sig an uppgiften att driva biograf i Orsa. Bristen på film- och biograferfarenhet kompenseras med förnuft, tekniskt kunnande och företagaranda. De ledande personerna i OGB var samtidigt aktiva på förtroendeposter i samhället och drev handel inom olika branscher. Allt detta användes till nytta för utvecklingen av bion.

Att driva biograf handlar om att ta itu med stort och smått. Här några axplock från en mapp med rubriken "Diverse 1933-34", där man kan ta del av allehanda skriftväxlingar:

Till Filmägarnas Kontrollförening:

"Jag vore tacksam om ni ville rekommendera mig bokföringssystem, statistik, redovisningssystem för biljettförsäljning...."

Till Rick. Östlund, Herrljunga:

"Gudhetsfullt erbjud mig Edra tillverkningar av larmregler för dubbeldörrar till reservutgång å biograflokal."

Till Axel Öhlander, Stockholm:

"Var god offerera mig Edra filmlådor av ek." *Svar:* ".. får jag härmed offerera filmlådor av ek, 5 fack för 900 met. Filmhjul kr 60:— pr.st. Samtidigt ber jag få rekommendera mig vid behov av ... kolspetsar, biljetter, specialolja, movietonramar, filmcement..."

Från Svenska AB Philips:

"Philips Kinolikriktare utmärker sig för en synnerligen stabil konstruktion ... I motsats till omformaren kan den placeras i maskinrummet, när den arbetar fullkomligt ljudlöst."¹⁹

¹⁹ Här anas en lösning på problemet med att bion störde logens möten i rummet intill.

”... i stället föreslå Eder att spela filmen ”Den okände hämnaren”, som är en spännande amerikansk vilda-västern-film med Ken Maynard i huvudrollen.”

Det var inte lätt att komma till avslut. Resultatet blev att ingen av de nämnda filmerna bokades den här gången, möjligen vid ett senare tillfälle.

Biografen fick allt större betydelse för verksamheten i Ordenshuset. Det ledde till investering i ny utrustning, inredning och ny entré och foajé efter ritningar från Nordiska Kompaniet i Stockholm. När andra världskriget bröt ut befarade man filmbrist i landet. Godtemplarnas biografier organiserades 1942 i Ordenshusets Riksförening, med syfte att samverka i förhandlingar om filmuthyrning. OGB tecknade medlemskap och Eric Borgert blev sedermera ansvarig för föreningens biografsektion.

Borgert, som tilldelats uppdraget att tjänstgöra som civilförsvarschef i Orsa, meddelade att i händelse av krig skulle föreningens lokaler vara uttagna till militärsjukhus. Tack och lov behövde beslutet aldrig sättas i verket.

I slutet av 1943 var det dags för en expansion av verksamheten, då OGB övertog och under några år drev biografirörelse också i ordenshuset i Furudal under namnet ”Furan”. I Orsa installerades nytt biografmaskineri 1949 och kort därefter skedde en kostnadskrävande ombyggnad av källarvåningen. Man installerade oljeeldning och inrättade en ny lokal (C-salen)²⁰, som senare skulle hyras ut bland annat till den kommunala musikskolan. Där samlades ungdomar på kvällarna, ibland i de politiska ungdomsförbundens regi, för att umgås, dansa (ja, nu var det tillåtet!) och prata om tidens teman. Jag får erkänna att jag själv gjorde debut där som rocksångare i Jerry Lee Lewis anda (dvs fötter på klaviaturen). Lite pinsamt med tanke på att min musik egentligen var jazzen. Men roligt var det.

I mitten av 1950-talet byggdes teaterscenen om samtidigt som man installerade utrustning för att visa Vidfilm, Vistavision och Cinemascope. När filmsättaren på Röda Kvarn läser recensioner av nya filmer i tidskriften ”Biografägaren” ringar han in dessa ord och stryker särskilt under ordet ”färg”. Ordenshuset hade vid den tiden uppnått en hög standard som biograf i en tid då ca 80 miljoner biobesök ägde rum i Sverige.²¹ Framtiden såg ljus ut.

Nu kom en tid då 40-talisterna började upptäcka filmen. Vi unga, som var särskilt intresserade av swingmusik, såg filmerna om Glenn Miller (Moonlight Seenade) och Benny Goodman (The Benny Goodman story), med sina amerikanska storband. Vi grät över den tragiska historien om flygmajoren Miller, som i andra världskrigets slutskede omkom under flygning över engelska kanalen, och blev imponerade av bandets samspel. Benny Goodman, klarinettist med epitetet ”The King of Swing”, bröt ras- och musikbarriärer med sin konsert på anrika Carnegie Hall i New York. Allt detta inspirerade mig att starta ett eget band. Det gick bra. 1960 korades vi till ”Dalarnas bästa ungdomsorkester.” Tack, Röda Kvarn, för att det ni visade då gav mig ett livsvarigt intresse.

När jag bläddrar i gamla exemplar av ”Biografägaren” hittar jag en rad andra filmtitlar, som väcker minnen:

²⁰ Numera ”Borgertsalen” till minne av min far.

²¹ Gillegård, Lars (2011) *Öga för bio. Att utveckla kommuner genom filmrörelser och mötesplatser*. Stockholm: Våra Gårdar.

"*Kanonerna på Navarone*", en historia om några brittiska soldater med uppdrag att sabotera tyska kanoner på en ö i Medelhavet, har jag återvänt till flera gånger och till och med använt som rekommenderad läsning i ledarskapsutbildning. Filmen, som bygger på en roman av Alistair MacLean, är en lysande skildring av vad som kan hända i en grupp, som ställs inför dramatiska utmaningar. Gregory Peck i huvudrollen som kapten Keith Mallory höll huvudet högt.

"*Tolv edsvurna män*" är ett kammerspel om juryn i en amerikansk domstol. Juryn har att avgöra om den misstänkte har begått det mord han åtalas för. Målet verkar i förstone självklart, men efterhand reser sig tvivel. Filmen är som en lärobok i socialt samspel, inte minst genom Henry Fondas rolltolkning.

"*Ung rebell*" är en dramatisk skildring av det amerikanska 50-talets high-schoolmiljö med fokus på Jim, som dras in i våld och kriminalitet innan han möter sin kärlek Judy. James Dean och Natalie Wood gestaltade sina roller trovärdigt och bidrog båda till sin framgång i skådespelarkarriären men också till en för tidig död.

Ungdomstemat fanns också i "*Vänd dem inte ryggen*" med Glenn Ford som lärare i möte med klassens gängledare. Filmen blev en inlaga i diskussionen om trakasserier och våld, men också introduktionen till något, som skulle fånga världspubliken. Bill Haley och låten "*Rock Around the Clock*" förberedde 60-talets rock- och popmusik.

Röda Kvarns publik kunde glädja sig extra år 1958, då filmatiseringen av kyrkoherde Axel Hambræus' bok "*Prästen i Uddarbo*" i regi av Kenne Fant hade premiär. Upphovsmannen, som vi tidigare mött i historien om en flygel, gratuleras på bilden av bioföreståndare Borgert.

Röda Kvarn var också centrum för en filmpremiär med än större uppmärksamhet 1960. Då visades Ingmar Bergmans skapelse "*Jungfrukällan*", delvis inspelad i Skattungbyn norr om Orsa och byggd på en medeltidsballad med ondskan som tema. En särskild förhandsvisning anordnades på Vasabio i Rättvik, troligen till viss förtret för Orsaborna.

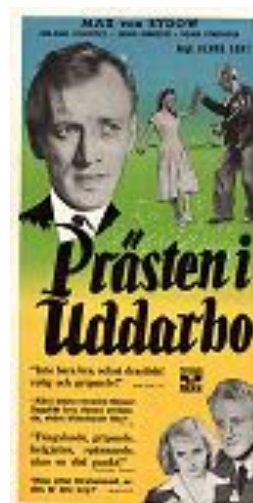
Om Bergman fick många besökare att gå på bio är oklart. Däremot ringlade köerna långt ner på Järnväggsgatan när Douglas Håge och Hjördis Pettersson gästade på filmduken i Röda Kvarn 1956 med lustspelet "*Lille Fridolf och jag*". Som jag minns det var det den enda gången jag fick återvända hem från bion utan att ha sett filmen. Lyckligtvis sändes den flera kvällar.

Dörrarna till biosalongen stängdes också en annan gång, men av ett annat skäl. Den legendariske filmregissören Alfred Hitchcock hade nämligen bestämt, att ingen publik fick släppas in sedan filmen "*Psycho*", en psykologisk skräckhistoria från 1960, hade börjat. Varför den regeln ingick i bios hyresavtal är oklart, men den bidrog i alla fall till att öka intresset. När den kvinnliga huvudpersonen Marion Crane (Janet Leigh) steg in i duschen gick ett skrik genom Röda Kvarns publik. Själv minns jag inte om jag blev rädd, eller om jag satt i biofätöljen och höll min fästmö i handen för att dölja det. Fortsättningen blev inte bättre, när blod rann ner efter duschkabins dörr. Scenen har senare kommit att kallas "Psycho-syndromet", rädslan för att duscha.

Då var det mer behagligt att avnjuta George Gershwins musikalepos "*West Side Story*" med handlingen förlagd till New Yorks slumkvarter (1960). Ännu en skildring av ungdomskulturer, något som kan ge anledning att reflektera över min egen generation, den som påstått att vi var de första tonåringarna. Vi tycktes gilla att se våra likar i andra länder. Här återsåg jag Natalie Wood

och det slog mig att den som satt bredvid mig på bion hade stora likheter med filmstjärnan. Förälskelsen höll i sig och nu har vi varit gifta i mer än 50 år. Även musiken håller än idag.

Att hantera film på den tiden var en krävande uppgift. Landsvägsbussen kom med ett paket bestående av ett antal tunga filmrullar, som transporterades vidare till bion. Maskinisten monterade rullarna, en efter en, på filmprojektorn. Rullbytet förorsakade till en början en paus i biovisningen (till glädje för dem, som sålde godis i kiosken) ända tills systemet med två projektorer kunde installeras. Ofrivilliga pauser kunde också förorsakas av att filmen gick av. Då gällde det att ha ett lager av filmcement. När bion var slut på kvällen var det bara att packa rullarna igen, köra till busshållplatsen för vidare befordran till nästa biograf på tur. Dagens maskinister har det lättare, får man nog erkänna.

Vad hände sedan?

Vid 1950-talets slut lanserades en teknisk uppfinning, som skulle bli en svår konkurrent till biofilmen. Orsaborna mötte den första gången i trängseln vid skyltfönstret i Ljunggårds radioaffär: TV-apparaten. Med den kunde man se de levande bilderna hemma i soffan. Man behövde inte gå på bio. Till en början var det förstås bara testbilden som lockade, men så småningom dök Lennart Hyland, Carl-Gustaf Lindstedt m fl upp och roade svenska folket. Så inleddes en period, som för bions del innebar en växling mellan hopp och förtvivlan. Ibland kom besökarna. Vid andra tider var det glest i bänkraderna.

Det blev inte bättre när 1970-talet gjorde entré. Nu följde en tid när biografen drogs med stora lönsamhetsproblem. Det ledde till återkommande diskussioner i OGB:s styrelse, med kommunen och med kollegor inom branschen. I mitten av 70-talet konstaterade styrelsen att något drastiskt måste göras. Man föreslog då att OGB, som verkat sedan seklets början som ansvarig för verksamheten i Ordenshuset, skulle avvecklas och förvaltningen av hus och verksamhet övertas av någon annan part. Pionjärerna hade vid det här laget uppnått en aktningsvärd ålder. Det ledde till att IOGT, med hjälp av sin samarbetsorganisation Våra Gårdar sökte efter en modell för att driva biografen vidare med balanserad ekonomi. Samtal fördes med kommunens företrädare utan nämnvärd framgång.

Biografen Röda Kvarn har allt sedan dess haft ständiga ekonomiska bekymmer. Man har mött nya tekniktrender. En sådan var video, som förvandlade biobesökarna till hemmasittare. Av någon anledning sökte de sig dock efter en tid tillbaka till biografen. Utvecklingen har ibland också verkat till bions fördel. Det senaste tekniksprånget - digitaliseringen - har lett till att biografen numera kan visa direktsända evenemang från världens alla hörn. Röda Kvarn driver idag en verksamhet, där den traditionella filmen lever i symbios med den digitala direktsändningen. Röda Kvarn i samarbete med Orsa Filmklubb och Orsa operasällskap kan erbjuda ett program, som lockar besökare från hela Ovansiljan och som gör att det gamla ordenshuset än en gång har blivit vallfärds mål för kulturintresserade.

Många Orsabor och andra har genom åren haft stora cineastiska upplevelser på Bio Röda Kvarn. Det ligger förstås i sakens natur att alla inte gillade alla filmer, men i logens styrelse verkade man vara ganska nöjda. Det är först i ett protokoll från hösten 1978, som jag kan finna en kritisk fråga från en ledamot: "Kan vi icke påverka filmvalet? Nu är det många undermåliga filmer som visas." Vilka filmer ledamoten avsåg får vi inte veta av protokollet.

Återblick

Det är nog för mycket att påstå att nykterhetsrörelsen idag är inne i en glansperiod. Jag har ingen djupare inblick i det, men jag föreställer mig att IOGT liksom de flesta ideella föreningar lider av brist både på ekonomiska medel och på människor, som är beredda att engagera sig för deras sak. Kanske också en viss brist på idéer om hur man kan vända en nedåtgående trend.

Lars Gillegård skriver i sin tänkvärda bok "Öga för bio" om hotet, särskilt mot de mindre biograferna utanför storstaden, och om risken med att välja fel väg: "Risken finns att biografen då, som så många andra moderna mötesplatser numera, renodlar sin roll som marknadsplats, men samtidigt tappar sin kulturella och demokratiska identitet."²²

Jag läser Gillegårds text som att han varnar den ideella organisationen för att tappa bort anledningen till att den finns och för viljan att ständigt klara sig själv. Han förespråkar i stället samarbete och partnerskap som en möjlig väg framåt. Mot bakgrund av vad jag lärt mig om nykterhetsrörelsen och filmbranschen genom att skriva om den är jag benägen att hålla med honom. Själv är inte bäste dräng, inte ens i Orsa.

Låt oss återvända till det sena 1800-talet, när logen i Orsa bildades. Pionjärerna förstod att de inte kunde uppnå sina nykterhetsmål bara genom att förmana allmänheten om vådan av alkoholen. Bildning och kultur utgjorde en väg, som bidrog till att forma människor till goda medborgare med ett sundare liv. Gemenskapen kring bokläsningen, studiecirkeln, konserten, teaterpjäsen och föreläsningen eller för den skull också kring loppmarknaden, lotteriet och midsommarfirandet gav sidoeffekter. Den ledde till att människor växte i sina roller som samhällsmedborgare.

Filmen var en del av detta. Den kunde självklart användas i propagandasyfte för nykterhetens sak. Den kunde också ge biopubliken underhållning och skratt vid sidan av inblickar i en värld utanför den egna vardagen. Till detta kom att bion för logen var en inkomstkälla, och sådana behövs då det ideella engagemanget når sin gräns.

Jag gör två reflektioner över den mer än hundraåriga historien bakom Logen 922 Orsa och Röda Kvarn. Den första - i linje med citatet från Gillegård här ovan - är att man inte får tappa sin själ men inte heller fixera sig så vid sin huvuduppgift att man glömmer annat, som kan stödja utveckling i den riktning man önskar. Den verksamhet som IOGT-NTO driver idag verkar på olika sätt vara "smalare" än den som man etablerade vid förrförra sekelskiftet. Ordenshusets folkbibliotek gick upp i sockenbiblioteket i Orsa och är idag en (osynlig) del av kommunens bibliotek. Logens lovvärda initiativ att arrangera studiecirkelar om kvinnlig rösträtt inför omröstningen 1919 motsvaras idag av studieförbunds erbjudande att "om du vill starta en cirkel kan vi hjälpa dig med det." Logen måhända driver ett nykterhetsarbete likt det man tidigare gjort, men det syns också som att stödet från samarbetande organisationer inom deras sektor har minskat eller förlorat sin kraft. Hemsidor som inte uppdateras och dokument, som är föråldrade, skvallrar om att det inte står rätt till med verksamheten.

²² Gillegård, Lars (2011) *Öga för bio. Att utveckla kommuner genom filmrörelser och mötesplatser*. Stockholm: Våra Gårdar. Citat från sid 8.

Den andra reflektionen är att kulturlivet på mindre orter för att överleva måste bygga på samarbete i verksamhet och partnerskap i ägande och ekonomi. Här har kommunen en central roll, inte för att ta över ideella förenings roll men för att medverka till att de ges förutsättningar att bedriva sina idéburna verksamheter. En viktig sådan förutsättning är lokalen. Röda Kvarn i Orsa är en lokal, som har potential att bli ett kulturhus med vidgad verksamhet. Till detta behövs emellertid både administrativ och ekonomisk styrka, som bara kan uppnås via gränsöverskridande samarbeten. Våra Gårdar och Folkets Hus och Parker är organisationer, som har partnerskapet som idé. Det är dags att lyssna på dessa röster och pröva nya vägar.

BILD 10: BIO OCH NYKTERHETSUPPLYSNING

BILD 11: IOGT-VETERANER SAMLADE TILL 100-ÅRSJUBILEUM 1884
(Min pappa nr 4 från höger)

Tack!

Bo Hellberg, maskinist och spindel i nätet på Röda Kvarn idag, är en i den långa raden av trojänare, som givit bion ett ansikte. På bilden här nedan ser vi Bosse och en av hans företrädare, Arne Pettersson, med vana händer hantera den berömda italienska filmprojektorn "Victoria 5", numera kärt museiföremål i Röda Kvarns foajé. De har båda stått bakom filmprojektorer, Arne under 1950-talet och Bosse i dag. Arne har fraktat filmrullar mellan bion och bussen. Bosse manövrerar den digitala projektorn med support från sin FHP-kollega på mobiltelefon under operakvällarna och motsvarande under regelrätta bioföreställningar. Båda kan sin sak, och ska ha ett stort tack för goda insatser i filmens tjänst. Det gäller också alla deras kollegor, som på olika sätt bidragit till att bröderna Lumières uppfinning står sig än idag, om än med hjälp av ett sekels teknisk utveckling.

Tack också till Logen 922 Orsa, som i mer än 130 år kämpat för nykterhet och bildning i Orsa!

BILD 9 (VÄNSTER): BO HELLBERG (2010-TAL)

BILD 10 (HÖGER): ARNE PETTERSSON (1950-TAL)